

JOSEF ŠMAJS

K PROBLÉMU HODNOT V NYNĚJŠÍ EKOLOGICKÉ KRIZI

Vznikající ekologické hodnoty nemohou sice bezprostředně měnit společnost a její vztah k přírodě, ale jsou nezbytnou součástí celkové ekologické kultivace lidí. Probouzejí jejich zájem o roli přírody v kultuře, mohou posílit politickou a legislativní vůli společnosti ekologické problémy prakticky řešit. Je ovšem poněkud paradoxní, že filosoficky málo ujasněný problém hodnotové regulace lidského vztahu k přírodě, je v ekologické literatuře přeceňován. Čím je to dáno?

Zdá se, že společným jmenovatelem tohoto jevu je příliš vágní filosofický koncept člověka, kultury a především — ekologické krize samotné. Tato krize bývá mnohými autory chápána antropologicky, tj. především jako krize člověka a lidskosti. Vidíme to např. u Erazima Koháka, který píše, že evropský člověk se svým rozhodnutím „...vymaňuje z řádu pudu a zvyku, a volí život ve svobodě a odpovědnosti — tedy život morální.“ Ale ke svobodě — dodává správně Kohák — neodlučitelně patří odpovědnost, „odpovědnost svobody. K odcizení (tj. koneckonců ke krizi, pozn. J. Š.) dochází teprve tehdy, když člověk volí svobodu, avšak odmítá odpovědnost, která k ní nutně náleží.“¹

Přestože značná část aktivních ekologů by s touto obecnou formulací příčiny krize souhlasila, domníváme se, že tento morální přístup podstatu problému spíše zamlčuje. Proč?

Globální ekologická krize není totiž krizí mravního vztahu člověka k přírodě. A to jednak proto, že jako biologický druh člověk somaticky i psychicky do přírody patří a že základní biologické predispozice pro vytváření kultury obdržel už před jejím vznikem; spolu s biologickými předpoklady pro ofenzivní adaptaci k prostředí, obdržel také výbavu pro tzv. „panský postoj“ a „svobodu“.² Za druhé

¹ Kohák, E.: Filosofická ekologie po dvaceti letech. In: Závod s časem. Texty z morální ekologie. Praha 1996, s. 17.

² Pěkně to vyjádřil Lewis Thomas: „Tímto směrem nás nestrhává lidská arogance... Tímto směrem jsme se prostě vyvinuli, tímto směrem jsme vyrostli, jsme takovým živočišným druhem“. Thomas, L.: Myšlenky pozdě v noci, Praha 1989, s. 72.

proto, že tato dosud neznámá krize má výrazně nadindividuální, tj. systémový charakter.

Máme-li porozumět roli hodnot v nynější ekologické krizi, pak je nezbytné zvolit jiný, např. evolučně ontologický přístup. Z pozice tohoto přístupu tu však můžeme uvést jen tři vysvětlující poznámky.³

Poznámka první. Je třeba filosoficky redefinovat člověka. Nejen, že není cílem pozemské evoluce, není ani správcem bytí. Zatím nic vážného neodporuje evoluční hypotéze, podle níž je náš druh na Zemi relativně krátce a podle níž tu nemůže zůstat věčně. Biologické druhy včetně biologického předka dnešního člověka se objevují poměrně rychle a téměř plně zformované. Aniž by se příliš změnily, po jistém čase (několika milionů let) z evoluční scény zmizí.⁴

Každý biologický druh vzniká jako svérázná biologická objednávka příslušné úrovně vývoje biosféry. A jako dočasné řešení evolučního úkolu, je také dalším vývojem biosféry průběžně testován. To kromě jiného znamená, že příliš rychlá kulturní přeměna přírody jako celku produkuje nesoulad mezi biologickou konstrukcí druhu a dynamickým systémem života na Zemi. Proto kultura dnes zbytečně zkracuje dobu přirozené druhové existence mnoha živých systémů včetně člověka samého. Lidský genom, který kulturu dodnes umožňuje, je totiž vysoce konzervativní. Vidíme, jak rigidně se kopírují naše somatické struktury, naše emoce i základní civilizační archetypy. Konrad Lorenz tuto vysokou stabilitu druhových vlastností vyjádřil tezí, že „tempo proměny vrozeného způsobu chování musí být stejné jako tempo proměny příslušného fyzického znaku.“⁵

A z biologické stability člověka vyplývá, že to, čemu říkáme lidská přirozenost, záměrně měnit nemůžeme. Jedinou flexibilní oblastí ve struktuře lidské psychiky je patrně behaviorálně orientovaná a limitovaná racionalita. Náš mozek nebyl totiž konstruován pro poznávání pravdy, ale pro řízení lidského chování, koneckonců — pro přežití.

Ale ještě jeden moment je významný. Člověk, jak jsme to již naznačili, od přírody obdržel právě to, co vzhledem ke své zvláštní somatické struktuře (která ovšem sama vznikala jako odpověď na ekosystémové změny v tehdejší biosféře) potřeboval: předpoklady adaptovat se útočně, vytvářet nebiologické struktury a instituce — kulturu. Ale vzhledem k omezené rozlišovací schopnosti smyslů i vzhledem k omezené kapacitě mozku nemůže lidská nervová soustava dostatečně jemně reprodukovat žádnou pozemskou abiotickou či biotickou strukturu. Nemůže např. obsáhnout ani tu část přirozené uspořádanosti, která je vestavěna do fenotypických forem živých systémů, ani relativně volnější uspořádanost ekosystémovou, která je odlišná proto, že se utváří a reprodukuje jiným způsobem — sukcesí.

³ Širší rozvedení těchto problémů je obsaženo v publikaci Šmajš, J.: *Ohrožená kultura*. Brno, „Zvláštní vydání...“ 1995, 106 s.

⁴ Srovnej, Gould, J.: *Pandin palec*. Praha 1988, s. 178–184.

⁵ Lorenz, K.: *Takzvané zlo*. Praha 1993, s. 208.

Toto principiální teoretické omezení na straně biologické konstrukce člověka kromě jiného znamená, že přírodu umíme sice pragmaticky účelně poznávat, zjednodušovat a předělávat, ale nikoli adekvátně systémově chápat, nikoli jako celek opravovat či zlepšovat. A to je důvod, proč dnes nemůžeme pokračovat v tom, na co byli evolučně nastaveni naši předkové: v dobývání a předělávání okolní přírody. Je to důvod, proč nemůžeme pokračovat v rozvíjení tradičního obsahu svobody, i když za své činy přijmeme odpovědnost.

Poznámka druhá. Pro pochopení role hodnotové regulace potřebujeme přiměřený filosofický koncept kultury. Pojmeme kultura přitom nemíníme pouze kulturu duchovní. Duchovní kultura je pouze duší celku kulturního systému, tvoří rozptýlenou informační kostru kultury — genom jejího organismu.

Nebiologický organismus kultury však nevzniká přirozeným pokračováním vývoje biosféry. Kultura nepřirůstá na všech větvích evolučního stromu života. Jako spontánní produkt nebiologicky orientované aktivity lidí hypertroficky bují jen z fylogenetické linie člověka. A právě proto se musí bránit nejen všeobecné vesmírné tendenci k růstu entropie (druhému zákonu termodynamiky), ale i přirozené integrativní síle biosféry.

Aby kultura jako dočasný umělý subsystémem biosféry s okolními ekosystémy nesplynula, musí mít od počátku nejen odlišnou strukturu a doplňkovou energetickou výživu, ale především — *odlišnou konstitutivní informaci: duchovní kulturu*. Mýtus, magie, kultury a rituály plnily kdysi roli základní konstitutivní informace, ke které dnes vedle hodnot patří také filosofie, umění a věda.

Ale pozor, povrch Země je konečný a žádné vhodné životem neobsazené místo na něm při vzniku kultury není. Když ta která kultura obsazuje svou ekologickou niku, přirozenou uspořádanost nutně zatlačuje, zjednodušuje a poškozují. Zkrátka, v přirozeně vysoce uspořádaném světě se kulturní uspořádanost nemůže rozšiřovat jinak, než na úkor uspořádanosti původní. Tam, kde je dnes pole, smrkový les, silnice či město, tam nemohou prosperovat ekosystémy a jejich prvky, které tam byly před tím. A hodnotová orientace naprosté většiny lidstva tuto expanzi kultury v biosféře zatím schvalovala a podporovala.

Pro biosféru je tedy kultura konkurenčním systémem, opoziční disipativní strukturou,⁶ s níž se musí dělit o geografický prostor, látky, energii i základní přírodní média. A bylo jen otázkou času, kdy se tento nerovný vztah vyhróti a kdy se stane otázkou života a smrti na přírodě závislé kultury.

Poznámka třetí. Z výše uvedených formulací vyplývá, že pochopení role výchovy a hodnot v nynější krizi závisí na adekvátním filosofickém konceptu krize. Takový možný koncept se pokusíme naznačit.

⁶ Disipativní strukturou rozumíme otevřený nelineární systém, v němž díky látkové a energetické výživě přicházející z vnějšího prostředí (díky disipaci, tj. rozptylu energie) může docházet k přirozenému vzestupu uspořádanosti. O tomto problému viz Prigogine, I., Stengers, I.: *Order out of Chaos*. London 1984. pp. 177–209, nebo Šmajš, J., Krob J.: *Úvod od ontologie*. Brno 1994, s. 98–112.

Dnešní ekologická krize není tradiční společenskou krizí ekonomickou, politickou či morální. Není selháním světové technické civilizace, protože její systém evidentně prosperuje. Není krizí jejího řízení, protože ji jako celek nikdo neřídí. Není selháním člověka, protože člověk mravně neselhal. Lidská morálka byla od počátku taková, jakou ji připustila logika fungování té které protipřírodní kultury.

Globální ekologická krize je dosud neznámým typem krize evolučního úspěchu kultury. Je jejím nárazem na mez absorpční kapacity Země, na překážku, kterou bez zásadní vnitřní proměny nemůže obejít.

Neschopnost náboženství, tradiční filosofie, vědy, etiky, práva i politiky přiměřeně reagovat na dnešní krizi je ovšem pochopitelná. Všechny formy společenského vědomí, všechny poznatky, regulativy a hodnoty vznikaly totiž v jiném kontextu: vznikaly v dílčích kulturách, jimž se neoslabená biosféra sice bránila, ale před nimiž koneckonců ustupovala. Nemohla jejich vzniku zabránit, ani se jejich existence zbavit. Protože nebyla překročena hranice, za níž obranné subsystémy biosféry samovolně narušitele likvidují, aktuální prosperita regionálních kultur potvrzovala správnost nastoupené strategie.

Ale nová výchozí situace je už v hrubých obrysech zřejmá. Zdánlivě soběstačný systém Slunce-Země je nepatrným a nevýznamným prvkem vesmíru, jediného plně autonomního systému, který v poslední instanci garantuje úzké pásmo příznivých fyzikálních a chemických podmínek pro život na Zemi. Příznivé podmínky života na Zemi si ovšem od jisté fáze vývoje života ve značném rozsahu reguluje biosféra sama.⁷ Právě díky tomu je reálné ohrožení lidské kultury škodlivými vlivy z vesmíru poměrně malé. Malé a zatím zanedbatelné je i její ohrožení ze strany nepoškozené biosféry. Jediným vážným ohrožením lidské perspektivy je destrukce původních přírodních předpokladů kultury. A příčinou této destrukce jsou paradoxně právě ony trendy kulturního vývoje, které zatím zajišťují pokrok a hospodářskou prosperitu. Takže kultura je poprvé existenčně ohrožena tím, co ji kdysi umožnilo — mateřskou náručí přírody. Budoucnost lidského rodu, kterou vždy garantovala biosféra, závisí nyní na tom, co uděláme.

Lapidárně řečeno, podstatatou dnešní krize je systémový konflikt protipřírodní kultury se Zemí — ohroženým systémem je kultura.

Morálka tradiční a ekologická

Předmětem morální regulace, která je právě tak stará jako kultura a v jejímž rámci tu posuzujeme i problém hodnot, bylo v minulosti především chování lidí uvnitř rodiny, kmene a regionálního společenství. Morálka jako důležitý společenský regulativ tedy původně hájila lokální kulturní zájmy. Vztah té které kultury k přírodě nebyl sice vyřazen z morální a politické regulace, ale byl předur-

⁷ Lovelock, J.: Gaia. Živoucí planeta. Praha 1994, s. 56–75.

čen biologicky a technologicky. A protože příznivé přírodní předpoklady kulturního života byly v neoslabené biosféře samozřejmostí, příroda neměla hodnotu.

Významnou zvláštností morálky, která velmi dlouho vyrůstala na jedné straně z lidské biologické predispozice, a na druhé straně ze souvislé kulturní tradice, je ovšem to, že jako široce kompetentní forma regulace může fungovat i jako neverbalizovaná a nezdůvodněná. Tradiční morálka, jejíž součástí jsou tradiční hodnoty, je totiž součástí specifického „imunitního systému“ lokální kultury. Reprodukuje se napodobováním závazných forem lidského jednání a odkazuje na to, co se musí v určitých případech dělat nebo nedělat. A přestože jako uznávaná norma chování rozlišovala mezi tím, co je dobré a co je zlé, její explicitní teoretická formulace ani zdůvodnění nebyly velmi dlouho možné.⁸ Způsob verbální artikulace toho, co má člověk v určité situaci udělat, je totiž obtížný a předpokládá ucelenou filosofickou představu světa.

Předekologická morálka stranila tedy té které kultuře a přírodu za morální subjekt nepovažovala. A protože regionální kultury, od počátku orietované protipřírodně, velmi dlouho nedisponovaly vyspělou abiotickou technikou a protože nikdy nebyly s to přeměnit veškeré přirozené ekosystémy na obdělávaná pole, kulturní louky, cesty a lidská sídla, zdálo se, že proti přírodní přesile je mravně přípustné všechno to, co biologicky slabého člověka v jeho nerovném zápase s přírodou posiluje. Tradiční morálka proto schvalovala nejen využívání živých systémů a obnovitelných přírodních zdrojů pro kulturní účely, ale v pozdějších technických civilizacích i sil a přírodních zdrojů neživých a neobnovitelných, které se do společenského produktivního procesu podařilo zapojit díky vyspělejší vědě a rozvinutější technice.

Filosofická obhajoba tradiční antropocentrické morálky je však nemorální v okamžiku, kdy se prokazatelně zhoršuje obyvatelnost Země a kdy jsou nevratným způsobem ničeny jedinečné přírodní předpoklady kultury. Na druhé straně však teprve nenapravitelná destrukce živé i neživé přírody vede v protipřírodní kultuře k tomu, že část veřejnosti je ochotna uzнат přírodu jako hodnotu.

Dnešní globalizující se kultura je bohužel systémem, v němž se zapsalo a zpředmětnilo naše přirozené fylogenetické sobectví, vlastní všem organismům včetně člověka. Úzký a krátký horizont vnímání světa, který kdysi našim předkům zajišťoval reprodukční úspěch a přežití, byl jistě správnou biologickou výbavou pro stabilizované podmínky života. Byla to všeobecně výhodná vlastnost, jež dávala křídla lidskému vzestupu a již byly částečně vybaveny i ty vyšší formy života, které nevytvořily kulturu. Dnes se však tuto biologickou predispozici, která nás postavila do lokální opozice vůči prostředí, musíme pokusit společensky jinak orientovat a kontrolovat ji všemi dostupnými prostředky: rozumem i srdcem, vědou i uměním, výchovou, vzděláním, hodnotami, legislativou i politikou.

⁸ Hayek, F. A.: Právo, zákonodárství a svoboda. Díl I. Praha 1991, s. 20–22.

Právě proto dnes potřebujeme konstituovat morálku a hodnoty respektující nejen přirozená práva člověka, ale také přirozené evoluční nároky ostatních živých tvorů biosféry. Tuto novou etiku můžeme slovy jejího zakladatele Alda Leopolda označit jako etiku Země. Etika Země vychází totiž z toho, že člověk je spolu s ostatními živými systémy přirozeně stvořenou bytostí. Ani díky rozumu nemůže být člověk přírodě nadřazen, protože *pro správnou funkci biosféry musí existovat principiální rovnost všech prvků biotického společenství*. Předmět etiky se tak poprvé rozšiřuje o filosofickou analýzu mravních vztahů k životu vůbec, k prvkům biotického společenství, k planetě Zemi. Tento nový obsah ekologické etiky úsporně vyjádřil také už A. Leopold, když ve třicátých letech napsal: „Určitá věc je správná, když směřuje k zachování integrity, stability a krásy biotického společenství. Směřuje-li jinak, je špatná.“⁹

Z podobných hledisek přistupují k formování nové ekologické etiky i jiní autoři. Ekologická etika se již nejméně dvě desetiletí rychle rozvíjí, a je tedy již víceméně ustaveným oborem. Ale přes to všechno jsou výsledky i možnosti morálního a hodnotového ovlivňování kultury omezené. Radikální etické formulace se v silně integrovaném systému technických civilizací stávají pouhou proklamací a nepřímou apologetikou statu quo. V. Bělohradský proto správně zdůrazňuje, že existuje jen „malý počet situací, které lze řešit apelem na mravnost a dokonalost člověka.“¹⁰

Obtíže ekologické hodnotové regulace

Domníváme se, že hlavní důvody malé účinnosti ekologických hodnot — pomineme-li zatím problém jejich vytváření a šíření — nespočívají v rovině morální. Nejsou dány lidskou zkažeností, neodpovědností či nechotou brát vážně systémovou převahu přírody nad kulturou. Malá účinnost ekologických hodnot souvisí tím, že už nežijeme přímo v přirozených ekosystémech, ale v planetární civilizaci. Ocítáme se tak v moci moderního Leviathana, který nás determinuje a zotročuje tím, že nám poskytuje blahobyt a pohodlí. Také proto je obvykle silnější než naše morální předsevzetí a než naše individuální vůle.

Zdá se, že je to ústřední problém „záměrného hodnotového usměrňování“ evoluce technické civilizace. Morální hodnotová regulace nemůže přímo působit na celek planetárního kulturního systému, ale jen na jednu jeho složku v té které kultuře: na část aktuálně žijících lidí. Touto regulací nelze totiž přímo měnit základní fyzikální parametry zděděné materiální kultury a techniky, nelze jí vyloučit setrvačnost pohybu globální protipřírodní technosféry. Prostě, uvnitř prostorově rozsáhlé a složité organizované společnosti se objektivně zužuje okruh úkolů, které může vyřešit přímo veřejnost či nadšený kutil.

⁹ Srovnej, Leopold, A.: The Land Etic. In: A Sand County Almanac. New York 1949.

¹⁰ Bělohradský, V. : Kapitalismus a občanské ctnosti. Praha 1992, s. 64.

A je snad zřejmé, že ani svobodu si v takovém kontextu vlastně nevolíme. Do určité regionální kultury se narodíme a v jejím systému, který se neobejde bez úřadů, bank, reklamy, masmédií, policie, armády atp. a který se neustále samovolně reprodukuje a zdokonaluje, musíme žít od narození až do své smrti. Dobrovolná skromnost malého počtu ekologicky citících lidí je skutečným hrdinstvím, ale nemůže změnit nynější ekonomický režim kultury, železnou logiku chodu a expanze planetární technosféry.

Obsazením planety kulturou se kruh jakoby uzavřel a nelze z něj vystoupit. Situace je natolik vážná, že se musí stát předmětem ekologické legislativy a politiky, které mají nejen větší odborné kompetence, ale i účinnější sankce, než jaké má ekologická výchova a etika. Nezastupitelnost nových ekologických hodnot však spočívá v tom, že bez jejich přispění by veřejnost nebyla připravena na politické řešení krize, nebyla by s to přijmout vinu za poškozenou přírodu.

Ale ještě jeden problém je důležitý. Morální normy, zásady a hodnoty jsou svéráznými společenskými regulativy a v minulosti vznikaly proto, aby nebylo nutné každou konkrétní životní situaci analyzovat, aby se řadový občan mohl rozhodnout v podstatě bipolárně: způsobem ano-ne. Takové jednání je totiž ve standardních situacích produktivní, odpovídá nejen povaze lidského jednání v té které situaci, ale i povaze lidské psychiky.

Ale jak hodnoty vznikají a jak se mohou rozšiřovat? Již jsme naznačili, že dnešní ekologická situace je historicky bezprecedentní. Téměř všechny dodnes platné morální hodnoty vznikaly spontánně, až vlastním kulturním životem samým. Byly výsledkem společenské shody (konsensu), a proto také obsahovaly to, co se prakticky mnohokrát prověřilo. Různé axiologické koncepce analyzovaly hodnotové systémy, stranily těm kterým hodnotám, ale nové neantropocentrické hodnoty přímo vytvářet nemohly. Až po jistou úroveň sociokulturní zátěže Země se totiž protipřírodně orientovaná kultura osvědčuje, její existenci neoslabená biosféra neohrožuje.

Složitá kulturní stavba technicky vyspělých civilizací vyrostla na základě antropocentrických hodnot. Tyto hodnoty byly spolu s ostatním poznáním vestavěny do nynější materiální kultury a techniky, tvoří páteř společenských institucí, práva, politiky, filosofie, vědy i dalších forem duchovní kultury.

Z toho všeho vyplývá, že nové ekologické hodnoty, které potřebujeme pro ochranu ohrožené kultury, nemohou vznikat tradičním způsobem: na základě pokusu a omylu, přímou životní zkušeností lidí v té které kultuře. Ekologické hodnoty jsou totiž nutně v rozporu se společenským systémem, v jehož rámci se konstituují. Pomineme-li, že jejich část (popřípadě podmínky pro jejich šíření) může vznikat také jako specifický společenský protest ekologicky odpovědných jedinců a skupin, pak je zřejmé, že se musejí vytvářet i rozšiřovat především teoreticky: vzděláváním a rozumovou výchovou. I když i tyto hodnoty mají subjekt-objektový charakter, a nesou tedy emocionální obsah, rozpoznat, obhájit a předat je může především nová racionalita.

Ekologické hodnoty, v literatuře často označované jako neantropocentrické či biocentrické,¹¹ mají však ještě jednu zvláštnost. Podobně jako dnešní problém lidské svobody a odpovědnosti, jímž jsme naše pojednání začínali, získávají i ekologické hodnoty výrazně anticipativní charakter. Odpovídá to objektivní situaci, v níž se planetární kultura nachází. Nyní žijící generace nenesou totiž vinu pouze za to, čím dnešní kultura Zemi ubližuje. Stále více odpovídají i za to, co se stane, když nic pro záchranu ohrožené kultury neuděláme.

Sama nevratnost času, tj. nevratnost zničené rozmanitosti života, vyčerpaných zdrojů a dalších poškozených přírodních předpokladů kultury, nám zabraňuje učit se z vlastních chyb. A tento neúprosný přírodní fakt činí dnes z abstraktní teorie hodnot kulturně konstitutivní disciplínu. Způsobuje, že ekologická axiologie musí nyní úzce spolupracovat s filosofickou ontologií. Nová teorie hodnot — ekologická axiologie totiž bezprostředně závisí na adekvátním ontologickém konceptu skutečnosti. Závisí na ontologickém pojetí přírody, člověka i lidské kultury. Také adekvátní filosofický koncept krize i filosofický model jejího řešení jsou v nové situaci jednou z podmínek jejího překonání.

A to vše mění roli filosofie v systému kultury. Teoretická představa světa jako celku — filosofická ontologie — nebyla v lokální kultuře pro praktický život existenčně nezbytná. Ontologie tu vznikala převážně z intelektuálních motivů filosofů a o prosperitě či přežití regionální kultury nerozhodovala.

Dnes je ovšem všechno jinak. Veřejnost i politika potřebují vědět, v jakém světě vlastně žijeme, a co musíme udělat, abychom na Zemi přežili. Z části spekulativní ontologie se proto stává angažovaná ontologie ekologická: diagnóza i terapie kulturou poškozeného organismu planety.

Morální filosofie, která se obrací pouze na člověka a na přiměřené ontologické zakotvení rezignuje, není totiž s to vyřešit zmíněný ústřední problém technických civilizací. Ten — jak jsme již naznačili — spočívá v tom, že lidé sice žijí ve světě, kterému vždy určitým způsobem rozumějí a který proto může být ovlivňován i prostřednictvím ekologických hodnot, ale společenská materiální kultura a technické systémy fungují ve světě o sobě. Proto je největším úkolem současnosti nejen nově orientovat člověka, ale také nově orientovat technologie, — přestavět protipřírodní strukturu a režim světové kultury.

Evoluční hodnota přírody

Pozemskou přírodu je třeba konečně uzнат jako nejvyšší hodnotu vůbec. Je patrně jedinou zelenou linií vesmírného evolučního procesu, který patrně jen na Zemi vytvořil všechny nezbytné přírodní předpoklady kultury: velký organismus vysoce komplexní biosféry, integrovaný přirozenou informací, a jemu přizpůso-

¹¹ Srovnej např. Vavroušek, J.: Závod s časem. (Hledání lidských hodnot slučitelných s trvale udržitelným způsobem života.) In: Závod s časem. Texty z morální ekologie. Praha 1996, s. 209–216.

beného biologického předka dnešního člověka. Člověk je tedy částí přírody a velkolepému přírodnímu systému je nezbytné navrátit to, co bylo samozřejmě pro mýtus, první náboženství i část staré filosofie: tvořivost a posvátnost. I když Země nemůže být důvodem existence vesmíru, ale ani cílem jeho rozbíhavé evoluce, musíme uznat její *jedinečnost*: danou však nikoli polohou v prostoru, ale něčím, co zdravý rozum i vědy přehlížejí: dosaženou úrovní přirozeného a kulturního vývoje.

Dnešní živé organismy, jako otevřené systémy s vnitřní informací, jsou totiž svědectvím vývoje celé biosféry. Jsou, využijeme-li přiléhavé Bergsonovy metafory, „protokolní knihou“ času. Jejich nevyjádřitelná evoluční hodnota je přímo úměrná neopakovatelnosti vývojových podmínek a délce proběhnutého času. Tato hodnota souvisí s tím, že vznikly samovolně, v podmínkách, které již neexistují, a že, pokud je zničíme, nevzniknou znovu.

A právě proto upozorňujeme na opomíjený kulturně konstitutivní aspekt přirozené rozmanitosti biosféry. Ničením biologické rozmanitosti, která dnes mizí asi stotisíckrát rychleji než v důsledku dlouhodobého přirozeného vymírání druhů,¹² poškozujeme rozptýlenou paměťovou strukturu biosféry, jedinou známou protientropickou bariéru života. Poškozujeme její „duchovní kulturu“, její přirozenou paměť, která spolehlivě fungovala dávno před tím, než se nám podařilo vytvořit naše primitivní paměťové struktury technické.

Kulturně konstitutivní význam přirozené uspořádanosti Země souvisí s tím, že obsah našeho poznání, tj. sociokulturní informaci, vlastně nevytváříme, neprodukujeme, ale „odčítáme“ a „rozpoznáváme“ z produktů přirozené evoluce. Vždyť např. v živých systémech je zpředmětněno, a jazykem nukleových kyselin i přímo zapsáno, fantastické množství přirozené informace. Tuto vzácnou informaci, která ovšem nepatří nám, ale biosféře, jsme zatím správně nepřičetli a nepochopili. A právě ta by nám mohla posloužit jako vodítko pro vytváření kultury slučitelné se životem, kultury dlouhodobě možné, kultury konečně biofilní.

Ale ještě jeden důvod naší pokory před velkolepým přírodním systémem je hodný pozornosti. Nenahraditelnost pozemské přírody nespočívá pouze v tom, že jako kosmický koráb nese pustým a studeným vesmírem život i s lidskou kulturou. Nespočívá jen v tom, že zajišťuje naši biologickou reprodukci. Přiroda, aniž si to většina z nás uvědomuje, zajišťuje i naši reprodukci duchovní. Stará se nejen o zdravé tělo, ale i o zdravou duši: garantuje pozitivně orientovanou lidskou osobnost.

Způsob dotváření lidské osobnosti přírodou, zejména krajinou, musí být totiž podobný způsobu formování mláďat jiných vyšších biologických druhů. Jako rámcový časový program, který už nelze nikdy později dohonit, je tento proces pevně zapsán v lidské genetické paměti, koreluje s vývojem lidského mozku. Schopnost učení je totiž i u člověka „plně naprogramovaná strukturou mozku,

¹² Wilson, E. O.: Rozmanitost života. Praha 1995, s. 38.

pořadím vyplavování hormonů a — v poslední instanci — geny“.¹³ Proto zejména v mládí potřebuje člověk v přírodě co nejdéle pobývat, měl by si ve volné přírodě hrát, experimentovat s ní, neverbálně s ní komunikovat. Krajina, genius loci rodného místa, by se měla člověku vtisknout.

Pedagogové, psychologové i filosofové vedou sice diskuse o tom, zda při formování člověka musí socializace předcházet jeho individualizaci, ale neuvádějí, že socializace je z hlediska lidské fylogeneze druhotná, že ji vždy předcházela, provázela a doplňovala naturalizace, neverbální kontakt a rozvíjení vrozených schopností adaptovat se na volnou přírodu. Zdůrazňují pouze, že dítě musí být velmi dlouho v rodičovské péči a že by mělo vyrůstat ve vhodném společenském prostředí: na přírodu — jak jinak — se v antropocentrické výchově zapomíná.

Poměštlý způsob života však i malé děti z dnešních vylidněných vesnic ve volném pobytu v přírodě omezuje. Ale na druhé straně v devastované krajině bez pěšin, polních cest, stromů, mokřadů a studánek, s potoky bez ryb a raků, by se jen otíže rozvíjely jejich vrozené loveckosběračské instinkty.

Uznává-li současná odborná literatura význam krajiny také v rovině rekreační a relaxační, roli přírody tím vlastně podceňuje. Vzhledem k vysoké biologické stálosti člověka zůstává příroda nezastupitelným formotvorným činitelem duševně zdravé lidské osobnosti. Zdráhám se sice říci, že dnešní duševní poruchy, rostoucí zločinnost, agresivita a obliba násilí přímo souvisejí se ztrátou kontaktu našich dětí s přírodou. Ale nedostatek tohoto kontaktu považuji také za skrytý faktor ohrožení kultury ze strany přírody. Kdo viděl sladce usínat dítě po celodenním pobytu v přírodě, jistě ví, o čem je řeč.

ZUSAMMENFASSUNG

Der Artikel behandelt die soziokulturelle Rolle der ökologischen Werte sowie die Problematik deren Gestaltung und Verbreitung. Der Verfasser polemisiert mit moralischer Einstellung auf Umweltkrise, deren Ursache er in Entscheidung des europäischen Menschen für ein Leben in Freiheit, sowie in seiner Entfremdung der Verantwortung gegenüber sieht. Für eine Analyse der Krise bietet er eine evolutionär ontologische Vorgangsweise an. Für das Prinzip der Krise hält er ein Systemkonflikt der naturwidrigen Kultur mit Erde, für das bedrohte System hält er die Kultur. Während die traditionellen Werte in den naturwidrigen Kulturen spontan, durch das kulturelle Leben selbst entstehen konnten, können die neuen ökologischen Werte, die im Widerspruch zu deren Geist stehen, nur durch ein neues theoretisches Weltbild erkannt sowie verteidigt werden. Deswegen ist die ökologische Axiologie von der philosophischen Ontologie abhängig. In dieser neuen Ontologie wird betont, daß nicht das moralische Versagen des Menschen, sondern „Erfolg“ der bisherigen Kulturstrategie, d.h. eine unangemessene Verbreitung davon, was sich im kleinen Maße bewährte, die Krise verursacht hatte. Abschließend zeigt der Verfasser den Wert der Natur ebenfalls in einer Ebene der Information sowie der persönlichen Konstitution. Er erinnert, daß von der Natur nicht nur der menschliche Körper, sondern auch die menschliche Seele geformt werden.

¹³ Wilson, E. O.: O lidské přirozenosti. Praha 1993. s. 69.